

Clarté

Tidsskrift for Marxistisk Analyse

Nr.

Dato

Årgang

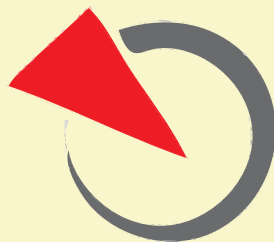
4

19. februar

2021

Kritik af BNP:
Hvordan ville et marxistisk BNP se ud?

Karen Helveg Petersen

Kritik af BNP: Hvordan ville et marxistisk BNP se ud?

Karen Helveg Petersen

Key words: Bruttonationalprodukt (BNP), bruttofaktorindkomst (BFI) bruttonationalindkomst (BNI), økonomiske skoler, marxisme, Keynes, nationalregnskab, input-output modeller, markedspriser, basispriser, faktorpriser, empiriske makromodeller, produktivt og uproduktivt arbejde, simpel reproduktion, akkumulation, produktivitetmålinger.

Resumé: Bruttonationalproduktet (BNP) accepteres bredt som målestok for et lands samlede værditilvækst. Det blev udviklet i 1930'erne på basis af John Maynard Keynes' nationaløkonomiske sammenhænge, nye statistikmetoder og modeller for samfundsøkonomiens interaktioner mellem inputs og outputs. Men BNP er i stigende grad underkastet kritik, blandt andet at væsentlige forhold som miljøskader og ulønnet arbejde ikke tælles med.

Dette essay anlægger en anden vinkel, nemlig at BNP ikke måler det, der postuleres. De bagvedliggende modeller og matematiske ligninger reflekterer ikke sammenhængen mellem de producerede og solgte værdier korrekt. I stedet måler BNP mængder af producerede varer og tjenester. Essayet leverer derfor en præsentation af marxistiske kritikere og deres konstruktive forsøg på at gribe og begribe den kapitalistiske økonomis udvikling mere korrekt.

Indledning

Bruttonationalproduktet (BNP) er et mål for den årlige værdiskabelse i et land. BNP opgørelser foretages i alle lande, hvad der i princippet gør, at man kan sammenligne udviklingen i dem. BNPs størrelse og vækst er derfor blevet kernebegreber i bedømmelsen af et lands økonomiske succes.

Nationalregnskabet er det statistiske underlag for BNP. Indsamlingen og behandlingen af data til nationalregnskabet stammer fra 1930'erne. Den konkrete anledning var den dybe depression, hvor det blev nødvendigt at vide, hvordan økonomien hang sammen, så den kunne påvirkes ad politisk vej.

Intentionen bag skabelsen af BNP var at måle nationernes velstand og økonomiske formåen, ikke mindst for statslig skatteopkrævning og mobilisering af ressourcer, fulgt af mere

generelle forestillinger om samfundenes økonomiske sundhed og fremgang.

Det er imidlertid i de senere år blevet gængs fra centrum-venstre – især i den vestlige verden – at kritisere BNP, som det opgøres og bruges, både for ikke at være omfattende nok og for at have som konsekvens, at økonomisk politik ensidigt fokuseres på 'vækst'. Alligevel citerer mange kritikere af BNP tankeløst og i mangel af bedre tal for væksten i BNP og BNP per capita.

Ikke mindst kritiseres, at velfærd og bæredygtighed samt ubetalt husarbejde ikke indregnes systematisk. Fra et marxistisk synspunkt er noget andet på spil: Måler BNP og dets 'vækst' nødvendigvis kapitalistisk fremgang? Man kan jo undre sig over, hvor positiv væksten i vestligt BNP så ud lige inden krisen i 2007 – 2008. Først efter krakket fik økonomerne øjnene op for de underliggende svagheder og offentligheden et indblik i det fatale i, at modeller for økonomisk fremskrivning, hvor BNP spiller en central rolle, ikke fanger finanssektorens økonomiske rolle.

På baggrund af bred utilfredshed med, at BNP ikke rammer præcist, nedsatte den daværende franske præsident, Nicolas Sarkozy, i 2008 en kommission med nobelpristager i økonomi, Joseph Stiglitz, som formand. Stiglitz er som økonom kendt for at være både relativt venstreorienteret og samtidig forankret i gængs økonomisk teori.¹ Kommissionen skulle undersøge målingen af økonomisk performance og sociale fremskridt og nedkom med en rapport i 2009.

I det følgende skal der ses på BNP's historie, teoretiske fundament og opgørelsesmetoder. Derudover undersøges de makroøkonomiske empiriske modeller samt kritikken af dem i første del. Anden del drejer sig om forsøg fra marxistiske økonomer på at rekonstruere et 'marxistisk BNP'.

BNP-debatten leverer også en god illustration af forskellen mellem økonomiske skoler, den neoklassiske, keynesianske og marxistiske – og varianter derimellem.

FØRSTE DEL: DET MODERNE BNP BEGREB

Nationernes velstand – de første forsøg på målinger

Historisk set regner man den bredt funderede videnskabsmand William Petty som den første, der prøvede at opgøre nationens velstand. I 1652 ville oprørslederen Oliver Cromwell, der i kort tid var republikansk overhovede i England, have en idé om, hvad den irske jordejendom var værd, ikke mindst for at se hvilke ressourcer England kunne bemægtige sig. Petty gik til opgaven med ildhu og udviklede regnemetoder for at måle velstanden bygget op omkring konsumtion, produktion, handel og befolkning.

¹ Gængs, mainstream eller standard økonomi bruges i dette paper synonymt for den skole, der dominerer på universiteter, i finansministerier og i centralbanker – samt i offentlighedens lapidariske økonomiforståelse. Den kaldes også 'den neoklassiske syntese' eller 'den neoklassisk- keynesianske syntese'.

I den forbindelse kan man også nævne, at den enevældige konge i Danmark som led i sin kamp mod adelens privilegier i 1662 startede det omfattende arbejde med at matrikulere jorden, dvs. inddele den i lodder i forhold til bonitet og hartkorn (hvor mange tønder korn den kunne yde). Samtidig indførtes de statslige amter, der skulle være med til ikke bare at måle og registrere, men også indberette skattegrundlaget og opkræve skatter.

Franskmanden og lægen François Quesnay lancerede sine 'tableaux économiques' i 1758-1759. Motivet for opgørelsen var ikke at hjælpe kongen til at kræve mere skat, men videnskabelig kortlægning. Han så, i lighed med den fysiokratiske skole han var en del af, landbruget som kilden til rigdom, og den kapitalistiske bonde, der ikke ejer men kun forpagter jorden, som den eneste ægte produktive kraft. Ud af sit overskudsprodukt betaler han jordejeren og udveksler goder med industrialisten og udlandet. Men jordejeren sidder på toppen og dirigerer det hele. Analogt så Quesnay også staten som en sådan uproduktiv kraft, der får del i samfundsproduktionen via beskatning af borgerne. Det samme med kirken og dens tiende.

De klassiske økonomer Adam Smith (Nationernes Velstand, 1776) og David Ricardo (On the Principles of Political Economy and Taxation, 1817 – ikke oversat til dansk) behandlede økonomien ud fra dens grundelementer og så arbejdet som kilde til velstand og værdiskabelse, men opstillede ikke mål for den samlede nyværdi.

Marx opstiller i Kapitalens 2. Bog modeller for sammenhængen mellem de forskellige sektorer, i det her tilfælde mellem forbrugsgoder og kapitalgoder, for henholdsvis simpel og udvidet reproduktion. Han diskuterer også gentagne gange med Petty og Quesnay, der således har været med til at give stof til hans egne udviklinger. Men selvom 'det totale værdiprodukt' ligger i forlængelse af Marx's gentagne talen om 'den samlede kapital', foretager han ikke samlede målinger.

Fra sidste halvdel af det nittende århundrede gik de førende økonomer i retning af at koncentrere sig om markeder og individuelle konsumenter og producenter, men hyldede også samtidig forestillingen om, at markedet stræbte efter ligevægt, hvor ingen aktør i økonomien ville søge at ændre noget, hvis der ikke skete noget uventet og udefrakommende.

Nationalregnskabet og input-output modeller

Nationalregnskabsteori og metodologi

Det var først John Maynard Keynes, der i sin General Theory of Employment, Interest and Money fra 1936 forsøgte at etablere et samlet overblik over økonomien. Det gjorde han ved at formulere nogle enkle ligninger, nemlig at nationens samlede produkt kunne anvendes til privat konsum, investeringer og statens forbrug samt eksport minus import (handelsoverskuddet). Dette produkt svarede også til indkomsterne i samfundet, der kunne bruges til at spare op, forbruge eller betale skat, og handelsoverskuddet var også et bidrag.

Opgørelsen af nationalregnskabet begyndte i USA i trediverne samtidig med at Keynes arbejdede på sin General Theory. En kernefigur her er den russiske immigrant Simon

Kuznets. Det første danske nationalregnskab, gældende for årene 1930-1944, blev offentliggjort af Danmarks Statistik i 1945. Siden 1953 har metodologien været bygget på FN's System of National Accounts. I de senere år har EU også været med til at definere, hvordan regnskaberne skulle udarbejdes. Det hænger blandt andet sammen med, at flere og flere komplicerede forhold er kommet til, så metodologien må hele tiden revideres eller raffineres.

Der skulle tal på, og data om økonomiske størrelser måtte derfor indsamles systematisk, hvis de ikke allerede forefandt sig såsom i registre for skatteopkrævning. Derfor kræves grundlæggende dataindsamling, der ikke bare kan bruges rå, men må underkastes omfattende tolkning ved statistiske metoder. Danmark er i øvrigt et af de lande, der har gode historiske data, ikke mindst i forbindelse med jordejendom.

Nationalregnskabet er en samlebetegnelse for en række underopgørelser for henholdsvis landenes samlede produktion og indkomst. Bruttonationalproduktet (BNP) opgør den samlede produktion, beregnet ud fra de endelige produkter, dvs. varer og tjenesteydelser, i første omgang udtrykt til deres markedspriser. Dvs. at halvfabrikata, der jo handles mellem producenterne, kun tælles med gennem det endelige produkt. Produktsiden er én måde at analysere økonomiens værdiskabelse på. Tit og ofte taler man om BNP og nationalregnskabet, som om det er det samme, men nationalregnskabet åbner for flere tilgange til samfundenes rigdom.

Hvis man nemlig i stedet for ser på de indkomster der skabes ved arbejde eller investering, taler man om bruttofaktorindkomsten (BFI) på dansk, der består af faktorerens aflønning, arbejdskraftens og kapitalens. Det kan analyseres ud fra hvilke kategorier (opsparing eller konsum) indkomsterne gives ud på.

I nationalregnskabet søger man først at finde udtryk for mængder og priser på de varer og tjenesteydelser, der sælges til markedspriser, men det er svært at skille de to ting ad. Skal og kan man virkelig tælle alle mulige ting? Derfor indeholder nationalregnskabet mange vedtagelser om behandlingen af de data, der indsamles, tolkes og viderebruges. Hvordan løses f.eks. det dilemma, at staten ikke sælger sine ydelser, dvs. de har ingen markedspriser? Det klares ved, at man bruger inputpriserne som indikation for outputtet. Det er klart, at økonomisk teori er ind over, hvorom mere senere.

Markedspriser er en opgørelse indeholdende alle skatter, mens basispriser trækker forbrugsafgifter (produktskatter, indirekte skatter) fra og lægger subsidier til. Faktorpriser trækker andre skatter (f.eks. ejendomsskatter) fra. Først ser man på pengeopgørelser, og så trækker man langsomt de forskellige lag ud, der ikke menes at høre med til værdiskabelsen. Selskabsskatter trækkes ikke fra her, for de er en del af det producerede (de trækkes fra profitterne).

Hvis man vil finde den årlige nyproduktion, må man rense det for det, der ikke er nyt. Den faste kapital (maskiner og bygninger) har jo en lang levetid, men en del af kapitalapparatet bliver slidt ned hvert år, uden nødvendigvis at blive erstattet. Alligevel bliver et estimat af nedslidningen trukket fra det endelige produkt. I bruttoopgørelser hører alle investeringer og lagerbeholdninger med, også dem der går til erstatning af slid, hvorimod de ikke hører med i nettoopgørelser.

I mange fremskrivninger tales der om afskrivninger ('depreciation' på engelsk), men afskrivninger er strengt taget et finansielt begreb, derfor kalder Danmarks Statistik denne nedslidning for 'forbrug af fast realkapital'. Dette er blot ét eksempel på de vanskeligheder, der præsenteres, men også på, at det er svært at holde begreberne klare – her mellem produkt og pengestrøm. BNP indeholder altså dette realkapitalforbrug som om det var nyprodukt.

Et væsentligt formål med BNP-målinger er vækst over tid. Priser på de samme varer ændrer sig over tid og samtidig ændrer varer, der udfylder samme behov sig også. Mainstream økonomi taler om, at generelle prisstigninger, inflation, skal neutraliseres for at finde 'realvæksten'. Det er som om formålet er at kunne måle, om der produceres og omsættes flere ting og tjenesteydelser i samfundet. For at holde priserne konstante finder man en 'deflator', et udtryk for hvor meget priserne i gennemsnit har ændret sig over den periode man analyserer. På den måde går man fra løbende markedspriser til faste priser. Hvis den gennemsnitlige prisændring er 2% over et år, skal man altså dividere det samlede BNP i løbende priser ved slutningen af året med 1,02 for at finde den reale værditilvækst over året. Er det steget med 4% i markedspriser, er den reale vækst næsten 2% $(1,04/1,02) \cdot \text{BNP}_n$ (BNP i år n) eller $\text{BNP}_{n+1}/(\text{BNP}_n \cdot 1,02)$.

Det har den konsekvens, at alle prisændringer ses som udtryk for noget pengepolitisk udefrakommende, inflation eller deflation. Bag dette lurer tankegangen, at værdien ikke ændrer sig over tid, kun prisen. Ideen er så at finde ud af, om mere – i mængder – er produceret og solgt. Og det er disse mængder, der sættes lig med vækst. Alt dette koster i sig selv megen tid og besvær.

Da vækst jo groft sagt beregnes som produktion og efterspørgsel efter flere 'ting' til samme pris, ses produktivitetsudvikling automatisk som vækst. Men nogle gange opdager økonomer, at nok er der produceret flere 'ting', men de er faldet i pris. Sker det over en bred kam, kaldes det deflation.² I stedet for at indrømme, at produktivetsforbedringer jo faktisk bør give sig udtryk i lavere priser.

At finde realvæksten ved at rense for inflation bygger igen på forestillingen om, at inflation er et resultat af vækst i pengeforsyningen bestemt af centralbanken, som især den konservative økonom Milton Friedman har hævdet. Teorien eller tankegangen er kendt som monetarisme. Men konsumgoder kan stige i pris af mange andre grunde end for mange penge i omløb. De relative omkostninger kan ændre sig. F.eks. har computere og landbrugsprodukter ret forskellige produktionsbetingelser. Friedman er dog nu detroniseret.

Relateret til det er bekymringen om, at varer ændrer karakter over tid. En computer har jo så meget mere kapacitet i dag end for 10 år siden. Så derfor skrues man op for værdien i forhold til prisen. Formentlig er det mere eller mindre sådan, at produktivetsstigninger kombineres med mere arbejde for at opnå kvalitetsforbedringer og derfor falder hverken pris eller 'real'værdi. Men der kan også være tale om 'first mover' fordele, hvor prisen er højere end den strengt taget behøvede at være, hvis man tager de relative omkostninger i betragtning.

² Det er nu gået op for nogle, at de nuværende prisfald nok skyldes produktivetsforbedringer, hvad en marxist ville tale om som fald i værdi. På det sidste er termen 'god deflation' lanceret for at tage højde for dette fænomen.

Men i virkeligheden kan man jo ikke måle mængder af alle omsatte varer i vores udviklede økonomier. I stedet bruges omsætning, reguleret ved pris- og mængdeindeks. Da priserne indbyrdes ændres, må der defineres vægte for hvor meget f.eks. produktionen af medicin udgør i samfundsøkonomien i et basisår. Men hermed kommer man i en dobbelt vanskelighed. Det er relativt overskueligt at måle prisændringer, hvis man kender mængdeforskelle over tid, og mængdestigninger hvis man kender priserne, men hvis man kun kender den samlede omsætning i to perioder må man modellere de underliggende relationer for at kunne måle de relevante ændringer. Dvs. man kommer til at antage, at visse forhold ikke ændrer sig over tid. I praksis klares det ved, at der er nogle faste koefficienter (altså f.eks. forholdet mellem produktionen af cement og huse for nu at tage det eksempel). Disse vægte bør rettes til med passende mellemrum, og det bliver de også, men det er jo ikke noget den almindelige journalist, der slynger om sig med BNP-tal, ved noget om.

Input-output modeller

Input-output modeller bruges til at løse netop det problem, der blev nævnt ovenfor. De bruges til at finde sammenhænge i økonomien mellem de endelige produkter, råvarer og hjælpestoffer. Økonomen Vasilij Leontiev, der først studerede i Sovjetunionen, er det førende navn her. Nogle af dem han arbejdede med, blev senere sovjetplanlæggere. Leontiev drog imidlertid til Tyskland i 1925 og seks år senere til USA, hvor han blandt andet arbejdede for the National Bureau of Economic Research (NBER), der har været ledende i udviklingen af nationalregnskabet og dets hjælpevidenskaber.

Input-outputmodeller er et godt instrument i en krigsøkonomi, hvor ressourcer skal mobiliseres på den rigtige måde. Hvis man ønsker et givent output, hvilke input skal der så til? Og er det et output, der skal bruges til at indgå i andre processer eller til endelig konsum? Her regnes der baglæns for at finde råvarer og halvfabrikata. Disse tabeller kan opstilles i rent fysiske termer: hvor mange kilo jern for at producere et ton cement f.eks. Men de kan også oversættes til outputpriser, hvis man vel at mærke har nogle inputpriser og relevante mængdekoefficienter. Hele matricer sættes op, hvor kolonnerne er inputs i en sektor og rækkerne er outputs, der skal tilfredsstille efterspørgslen fra andre industrier og – til sidst – slutforbruget. Arbejdsforbrug kan også indgå som et input. Problemet er, at hvis en sektor kan producere med færre inputs, eller forholdene mellem dem ændrer sig, skal koefficienterne ændres 'manuelt'. Det siges at have været et af problemerne med sovjetisk planlægning, at man havde tilbøjelighed til at definere mængden af f.eks. søm og skruer og så udregne jernet, der skulle bruges, uden ændringer over tid. Hvis inputs udtrykkes i priser, er det normalt faste priser, hvilket igen låser situationen fast. I en udviklet 'markedsøkonomi' med mange substitutionsmuligheder, ændrer markedsprissignaler på de inputs der efterspørges, og dermed også de tekniske koefficienter. Så modellerne har deres begrænsninger eller bliver meget indviklede og skal hele tiden justeres 'manuelt', også kaldet 'tweaking'.

Til brug ved BNP og makromodeller går man i dag lidt anderledes frem. Statistiske kontorer udarbejder sammenhængen mellem de forskellige sektorer grupperet i produktion, handel, finanser (ja, finanssektoren regnes også som en tjeneste, der bidrager, se nedenfor), regering, husholdninger og royalties, der her sættes lig med finanssektorens 'bidrag' samt hus/jordleje. Det er input-siden (forsyningen). Output-siden er den totale efterspørgsel (anvendelsen).

Input indeholder nogle gange værditilvæksten som et residual (Shaikh & Tonak 1994, s. 61). Det er naturligvis absurd, men sker, fordi input og output skal gå op. Rentebetalinger og andre overførsler til finanssektoren er altså en del af inputtene, der også bliver spyttet ud som output (med profit).

Eksempel på et dilemma

I mange afrikanske lande er statistikker for, hvad der produceres og til hvilken værdi mildest talt underudviklede. Til gengæld er det ganske enkelt at opgøre mængder i råvareproducerende lande. Problemet er her, at internationale priser ændrer sig. Lad os antage, at et land, Comorerne, producerer 2700 tons nelliker (krydderier) om året to år i træk udelukkende til eksport, og endvidere at de internationale priser i dollar samtidig har ændret sig, og at det produkt udgør over halvdelen af dets eksport. Det vil så se ud, som om det har øget sit værdiprodukt fra denne eksportartikel betragteligt, hvis den interne inflation vel at mærke er mindre end den samlede effekt af dollarprisstigningen og en evt. ændring i dollarkursen. Lad os sige, at dollarprisen stiger fra 5 dollar til 6 per kilo, og at dollarkursen på den comoriske franc stiger med 10%, altså man få 10% mere i hjemlandets valuta for en dollar. Hvis inflationen er 15%, kan det oversættes til en forbedring på næsten 15% i 'realværdien' af de samme 2700 ton.

Imidlertid er der ingen grund til, at valutakursen vil ændre sig på grund af tilstrømningen af dollar, for den comoriske franc har en fast kurs over for euro, og Comorerne eksport har ingen indflydelse på euroens dollarkurs. Hvis dollarkursen er uændret, men inflationen stiger til lidt mere end 15%, lad os sige 17%, vil effekten på væksten være 2,5%. Den endelige effekt på landets BNP afhænger af med hvilken vægt nelliker indgår.

I grundteorien kan ingen vækst tilskrives nelliker, 2700 tons det ene år og 2700 tons det andet, men dilemmaet er, at der tilflyder økonomien større konsum- og investeringsmuligheder, og dollarprisstigningen på nelliker er til fordel for Comorerne, der ifølge antagelsen ikke selv efterspørger krydderiet. Så der skal en form for kalkule til for at afpasse de forskellige hensyn.

Derfor kommer BNP's ypperstepræster fra Den Internationale Valutafond, IMF, og dømmer, før tallene publiceres. De skal jo også tage hensyn til vægten af nelliker i den indenlandske produktion. Hvis de synes, at væksten bliver lidt for høj ud fra de simple udregninger, kan de let finde argumenter for at give den et tryk nedad.³

Keynesiansk-neoklassiske makroøkonomiske modeller oversat til kategorier i nationalregnskabet

Når nationaløkonomer og finansministerier skal forudsige den overordnede udvikling af

³ Dette eksempel er 'inspireret af virkelige begivenheder'.

økonomien bruger de teoretiske tankekonstruktioner omsat til ligninger og dermed til modeller. Den teoretiske ramme for modellerne og i et vist omfang BNP-opgørelser leveres af en populariseret (neoklassisk) version af Keynes' General Theory, der udmønter Keynes' indsigter i nogle simple formler.

Værdiproduktet af varer og tjenesteydelser er grundlaget for efterspørgslen. Derfor skal produktionen af varer og tjenesteydelser til forbrug gerne svare til efterspørgslen fra virksomheder, forbrugere og staten. Det kræver indkomst at forbruge – uanset om man er arbejder eller kapitalist – den side repræsenterer produktionsfaktorernes aflønning, der også ses som lig med det samlede producerede værdiprodukt. Forbruges hele indkomsten ikke, spares resten op og går til investeringer. Således bliver opsparing i princippet lig med investering - i det mindste i det lange løb.

Bogstavet Y bruges synonymt for bruttonationalproduktet (BNP) og dets anvendelse set fra produktsiden, bruttofaktorindkomsten (BFI – GNI på engelsk), der groft sagt svarer til bruttoværditilvæksten (BVT – GVA på engelsk), og indkomstanvendelsen. Grunden til at BFI = BVT i modellerne er, at de ikke sonderer mellem markedspriser og faktorpriser, hvor forskellen er indirekte skatter, der indgår i markedsprisopgørelsen. Men det ignoreres i første omgang.

1) Anvendelsen af værdiproduktet, BNP: $Y = C + I + G + (Ex - Im)$, hvor C = samlet forbrug, I = investeringer, G = regeringsudgifter og Ex – Im = eksportoverskuddet .

I denne ligning lægges klassernes forbrug og investeringer osv. sammen til en kategori.

2) 'Faktor'- eller indkomstsiden, BFI/BVT skabes ved: $Y = wN$ (gennemsnitsløn multipliceret med antallet af arbejdere) + rK (afkast ganget med kapitalapparatets størrelse).

Faktorindkomsten viser på sæt og vis forholdet i aflønning af de forskellige klasser.

3) Faktorindkomstens anvendelse ("finansiering")⁴: $Y = C + S + T + (Ex - Im)$, hvor S = opsparing og T = skatter.

Denne version optræder ikke som sådan i nationalregnskabet, men er relevant for modeller.

Produktionen skaber indkomster, der skal bruges, og de skal anvendes præcis på de konsumgoder der produceres. Til gengæld bruges indkomsterne ikke direkte på investeringer. I stedet opsaves et vist beløb, der skal finansiere investeringerne. Det er absolut ikke særlig logisk, at man her introducerer et finansielt begreb som opsparing. I praksis bruger man det dog, som om der nærmest er tale om fysisk opsparing. Altså, i standardøkonomi bruges de to simple ligninger til at sige, at hvis nu S = I, så er T = G, evt. med en lille afvigelse via eksportoverskud eller underskud.

For at finde den disponible indkomst Y^d , lægges subsidier eller overførselsindkomster til og skattebetalinger trækkes fra: $Y^d = Y + TR - T$.

⁴ Denne ligning kommer fra makroøkonomien og optræder ikke som sådan i nationalregnskabet.

Hvis man sammenligner ligning 1) og 3), ser man, at når nu C per definition er det samme i begge ligninger, og hvis regeringsudgifter svarer til skatteopkrævning, så må opsparing og investeringer enten være lige store eller et evt. eksportoverskud kan gøre op for for lidt indenlandsk opsparing i forhold til investeringerne. Hvis der er underskud på budgettet, dvs. hvis T er mindre end G, ræsonnerer man også, at så må privat opsparing træde til og finansiere underskuddet, evt. ved at opsparingen sættes ind på at købe statsobligationer.

Disse simple relationer bruges ofte som argument i den offentlige debat. Og et hovedargument er, at det jo drejer sig om identiteter, så derfor må det være sådan. Ja, det er identiteter, som det bliver stillet op, men hvordan ser virkeligheden ud? Keynesianeren Jesper Jespersen (2019, s. 57) gør opmærksom på det tvivlsomme ved at ignorere forskellen mellem finansiell opsparing og reale investeringer og automatisk sætte de to lig med hinanden, sådan som det sker i gængse modeller. Når derudover opsparing sættes lig med nyindeståender på bankkonti og køb af finansielle aktiver, bliver det endnu mere tvivlsomt, eller, hvis det gøres på den måde, vil investeringer og opsparing således målt da slet ikke svare til hinanden. De der regner på det, har i realiteten en tendens til at behandle opsparing som en reststørrelse, ikke at måle den i virkeligheden, for det er så godt som umuligt.

Et andet problematisk forhold er, at faktorindkomsten er den producerede værdi, mens BNP ser på brugen af outputtet, de producerede ting og tjenesteydelser, på henholdsvis konsum- og investeringsgoder i privat regi samt offentligt forbrug. Da begge måles gennem markedspriserne, drejer det sig om de samme størrelser, der er altså ikke forskel på pris og værdi andet end via det forhold at priserne ændrer sig fra én periode til en anden. Keynes derimod anerkender, at der kan være en forskel, for han udtrykker i *The General Theory*, at man ikke kan finde en fællesnævner for outputtet (Keynes 1971: kapitel 4), og det med den begrundelse, at outputtet består af så forskellige ting! Til gengæld når han frem til, at der er to enheder for opgørelser, penge og arbejde. De, der opstillede ovenstående ligninger efter Keynes, har dog ikke besværet sig med denne sondring.

Som vi så, skal G deles op i overførselsindkomster (TR) og offentligt forbrug. Så indkomstoverførsler fra regeringen til befolkningen nettes ud fra skatter. Formlen kan også udvides med at specificere konsumet som arbejderes og kapitalisters og dernæst diverse kategorier i profitten: selskabsskatter, rentebetaling, grundrente og husleje etc. Altså vi nærmer os en sekundær fordeling.

Forholdet til udlandet inkluderes også i opgørelserne på anden vis end handel. På engelsk sondrer man mellem GDP ('gross domestic product') og GNP ('gross national product'). Forskellen på 'domestic' og 'national' er mellem produktion på indenlandsk jord uanset ejerskab ('domestic'), hvorimod 'national' refererer til også hjemlige virksomheders eller borgernes produktion i udlandet. Hvis udlændinge producerer i Danmark, er produktet med i GDP, der på dansk oversættes til BNP. Derimod oversættes det engelske GNP (P = product) til BNI (I = indkomst) på dansk, dvs. der foretages et terminologisk skifte fra produkt til indkomst, hvilket til dels hænger sammen med udveksleligheden i identiteterne mellem anvendelse og indkomst, netop fordi sådan stilles det op. Den indkomst det her drejer sig om er rente og udbytter og overførsler fra udlandet, altså strengt tager ikke værdien af det produkt, der er produceret af danske virksomheder i udlandet, men kun merværdien. Eller rettere: kun den del af merværdien, der hjemtages.

Derfor bruges termen BNI om denne opgørelse. Det gøres ved, at indtægterne fra udlandet lægges oven i BNP ifølge DFS-papiret (2004)⁵, men i virkeligheden burde disse indtægter vel lægges oven i BFI. Hvordan varer, der er produceret i Danmark af udlændinge/ udenlandske firmaer, registreres, er ikke klart. Den her i landet skabte værditilvækst, der jo også inkluderer arbejdslønninger, burde trækkes fra BNP for at finde BNI, men det ser ud, som om indkomstsiden kun opgør overskud af indtægter hevet hjem, som det også fremgår af DFS-papiret. Så man gør ikke helt, hvad teorien og definitionerne tilsiger. Der er dog forbedringer undervejs (DST 2019). BNI er i Danmark større end BNP og den forskel vokser.

Hvis man konsulterer Danmarks Statistik, sker de forskellige opgørelser ikke sådan som BNP-identiteterne foregøgl. Der er BNP opgjøret før eksport og import kommer til. Inklusive import opgøres den samlede forsyning, der ses som identisk med den endelige anvendelse, der er lig med BNP plus eksport. De to størrelser er identiske. Det er altså i virkeligheden en slags input-outputopgørelse. Man har mistanke om, at lagerforøgelse må udglatte eventuelle forskelle. Så her bliver problemet, at forsyning pinedød skal være lig anvendelse.

Statens produktion er et andet punkt, hvor teorien former opgørelserne. Statens 'produktion', består mestendels af tjenesteydelser, 'offentligt forbrug', der sættes lig med hvad man betaler for det. Staten kan dog også producere som kapitalist, selvom privatiseringer har sat en næsten-stopper for det. Skatter går dog som sagt også til overførselsindkomster, der tilbageføres til indkomstsiden for at finde disponibel indkomst. I gængse overordnede fremstillinger overser man ofte distinktionen og inkluderer alle offentlige udgifter som forbrug.

Intet af dette implicerer gæld, der er en finansiell kategori. Hvis G er større end T, er der et statsunderskud, der skal dækkes. Statsgæld ses som et dræn på borgernes private opsparing eller som muliggjort af et (handels)overskud over for udlandet. Statsgælden bliver så lig med et produkt, og dens finansielle karakter forsvinder.

Keynes derimod mener, at regeringen enten kunne nyde godt af lånefinansiering ved at sælge statsobligationer og på den måde suge opsparing op, eller føre ren pengepolitik, hvis en del af kapitalapparatet lå brak, eller der på anden måde skulle gang i økonomien. I grunden interesserede han sig ikke særlig meget for den finansielle side af statens underskud. Uanset hvad kan underskudsfinansiering sætte renten i vejret, hvilket er den eneste indflydelse fra kapitalmarkedet indrømmet af mainstreamøkonomer.

BNP i en globaliseret verden

Oven i det rå BNP uden import og eksport lægger Danmarks Statistik altså indtægter og udbytte fra udlandet for at finde BNI. Hvordan det beregnes, er vigtigt, når vi ser på internationalisering af produktionen. Ikke mindst er det klart, at hvis udenlandske selskaber rent faktisk ejer eller har koncession til olieproduktion i et andet land, er den producerede

⁵ Et notat på dansk bygget på Dornbusch, Fischer og Startz' populære lærebog i makroøkonomi.

⁶ Tænk på olieproducenten Nigeria. Er det amerikanske olieselskaber eller Nigeria, der skal tilskrives værdiproduktet?

værdi med i sidstnævntes BNP (GDP), men ikke i dets BNI (GNP).⁶ Det kommer dog an på, hvordan man fortolker ejerskabet. Indtil for nogle år siden er danske investeringer i udlandet vokset, uden at det blev registreret korrekt, således at kun det hjemførte kommer ind i statistikkerne.

Med en revision for nogle år tilbage (Danmarks Statistik 2015) vil indkomster fra varer og tjenester, der er både produceret og solgt i udlandet af danske firmaer, og som derfor ikke passerer Danmarks grænser, blive talt med i betalingsbalancen. Øvelsen går ud på at finde transaktioner, der foregår i udlandet under danske firmaers medvirken og ejerskab. I det hele taget har Danmarks Statistik annonceret, at de vil gå mere over til at følge ejerskab end transaktioner og produktion. Der er f.eks. opstået et begreb om 'factoryless goods production' (FGP), der dækker virksomheder, der leverer råmaterialer, intellektuelle rettigheder, kontrollerer produktionen og ejer de endelige produkter. Inden for det sidste er 'merchanting' også kommet til. Det drejer sig om salg mellem moderselskab og datterselskab, hvor datterselskabet producerer, men sælger tilbage til moderselskabet i udlandet for videresalg. Merchanting opgøres som netto vareeksport.

Justeringen kom i november 2016 og gjaldt årene 2005 – 2012. Den forbedrede vare- og tjenestebalancen med mere end 15 milliarder kr. i respektive 2010 og 2011 og 12 milliarder kroner i 2012. Siden da er disse poster steget voldsomt, til over 40 milliarder kroner i 2017, 2,4% af BVT og ikke mindre end 15% af industriens værditilvækst (DST Analyse 2019). De inkluderes nu i BNP, hvad der kun kan forstås som en forbedring.

Bidraget bankerne til BNP??⁷

Hvordan ligger det med finansverdenens bidrag til BNP? En nyere økonom, Brett Christophers, der er lektor på universitetet i Uppsala, gennemgår i sin bog *Banking across Boundaries: Placing Finance in Capitalism* (2013), hvordan bankerne kun efter mange år med BNP-opgørelser blev indlemmet i det. Det skyldtes, at til at begynde med blev deres produkt eller bidrag, pengeformidling, der ikke rigtig er til at få øje på, sat til nul. Det hænger også sammen med, at penge som sådan anses for at være 'neutrale', blot et gennemgangsled. I 1968 blev de anset for at være i princippet produktive, men samtidig blev bankindtjening og udgifter i praksis neutraliseret som 'forbrug i produktionen', der ikke tæller med i slutopgørelsen.

Men bankerne var klart steget i økonomisk betydning efter krigen, og da tjenesteydelser blev regnet med i BNP, var der kræfter der talte for, at bankernes 'produkt' nu måtte opgøres som et positivt element. De tog jo dog 'risiko'. Til det formål blev begrebet FISIM skabt (Financial Intermediation Services Indirectly Measured), på dansk 'indirekte målte finansielle formidlingstjenester', der beregnes som forskellen mellem udlånsrenten og en referencerente og samme referencerente minus indlånsrenten ganget med de respektive størrelser af udlån og indlån. Også gebyrer tæller med i BNP. På den måde blev det sneget ind, at bankerne da yder en nyttig gerning. Konsekvensen af metodologien er, at bankerne bidrager jo mere, jo højere deres udlånsrente og jo lavere indlånsrenten er. Det skal lige tilføjes, at transaktioner

⁷ Afsnittet bygger på et tilsvarende afsnit i forfatterens artikel 'Centralbanker og finanskriser – hvad er op og ned?' publiceret i Solidaritet d. 20. april 2020. værdiproduktet?

med virksomheder ikke tælles med, fordi de regnes som forbrug i produktionen ligesom halvfabrikata, men kun forretninger med slutforbrugere, husholdningerne fortrinsvis. Der er hele tiden diskussioner om, hvordan referencerenten skal beregnes, bør der være mere end én? Og hvilke mål man i øvrigt skal bruge for udlåns- og indlånsrente. Det er alt andet end en eksakt videnskab.

Det var først i 1993, at en brugbar målemetode for FISIM var fuldt udviklet. Det store spørgsmål var hvordan udenlandske bankaktiviteter skulle indregnes. I opgørelserne bliver hvad der faktisk er tjent i udlandet regnet som fortjeneste i hovedkvarterets land (beskatningen falder til gengæld i princippet 'på produktionsstedet', derfor jagten på skattely). Altså er hovedkvarteret i UK, vil aktiviteter i Danmark regnes til det britiske nationalprodukt. Det var især UK, der var sent til at adoptere målemetoden på grund af tvivl om den nu også ville give et rimeligt resultat.

Man kan diskutere det rimelige i, at bankernes BNP-bidrag indregnes, når der skal mange antagelser og tilnærmelser til for at finde det. Men siden BNP-opgørelser på mange måder baserer sig på tvivlsomme antagelser, og alligevel kan være nyttige til visse formål, hvorfor ikke tage bankerne med? Emnet tages op i anden del.

Et andet spørgsmål er finansmarkedernes rolle i BNP. For så vidt som aktier og obligationer er aktiver, indgår de ikke i den løbende produktion og er dermed ikke med i opgørelserne. Det har været diskuteret om kapitalgevinster skulle tælles med, men det er de ikke blevet. Til gengæld er der drøftelser om at producere særskilte regnskaber for dem. Problemet her er i al sin enkelthed, at hvis projektioner for den fremtidige produktion og velstand skal laves for et land, skal de vigtige faktorer regnes ind. At finanssektorens aktiver og passiver og gevinster på dem ikke er med, viser således en indbygget mangel.

Danske empiriske makromodeller

Finansministeriets makromodeller, populært kaldet dets regnemaskine, udvikles på basis af de grundlæggende identiteter og antagne sammenhænge i økonomien. Statiske opgørelser kan ikke bruges til forudsigelser. Derfor indeholder modellerne forsøg på at etablere dynamiske effekter, hvad sker der med y (den variabel, der påvirkes) hvis man gør noget ved x (den der påvirker)? De bygger på BNPs ligningssystem, men derudover har man empiriske undersøgelser af visse adfærdsrelationer: normalt vil y ændre sig med en faktor a af ændringen i x , hvor a er et parameter, der ligger fast, indtil bedre estimater foreligger.

Disse modeller er meget detaljerede, typer af skatter og effekt på beskæftigelsen via forventede investeringer. Til gengæld gør man ikke noget ud af effekten af offentlige tjenesteydelser på økonomiens vækstpotentiale.

De prøver at forudsige konsekvenser af bestemte tiltag, som det offentlige kunne tage. Udover DREAM, der er en fremskrivningsmodel for befolkningen og dens behov for blandt andet offentlige tjenesteydelser i det lange løb, er finansministeriets kortsigtede modeller 'empiriske', dvs. der er puttet estimater ind for relationer, der er blevet observeret på et tidspunkt. Der er et hav af ligninger i modellerne. Således har de to modeller, ADAM (udviklet af Danmarks Statistik) 2500 og SMEC (Det Økonomiske Råd) nu 800 ligninger (se også Petersen 2012 og 2013). Nationalbanken har sin egen model, MONA, med beskedne 336

ligninger, hvoraf 42 er estimerede adfærdsrelationer. Modellerne bruger nationalregnskabstal som udgangspunkt. Finansministeriet er bruger af modellerne. Det er i øvrigt forbløffende, hvor ens – og konventionelle – de tre modeller er i deres grundlæggende antagelser.

På trods af alle de mange ligninger er finansmarkeder ikke med som aktører, fordi modellerne grundlæggende opstilles i realtermer. Blandt andet forudsættes, at opsparing og investering er næsten lige store, eller at uligevægten genoprettes gennem over/underskud over for udlandet. For det meste vil det dog ske omvendt, for som sagt er der ikke nogen troværdig opgørelse over opsparingen, så udlandsoverskud eller underskud bruges til at beregne opsparingen. Det svarer til, at der i betalingsbalancestatistikker definatorisk set må være en form for balance over for udlandet, for det kræver regnskabspraksis, og nogle automatiske finansielle balanceposter antages, når det kræves for at gå i nul i slutbalancen. Men det har intet at gøre med at tage finansmarkedet alvorligt.

Til gengæld indregnes effekten af rentestigninger eller fald. Rentesænkninger regnes normalt som en måde at øge investeringerne på, men i disse tider fører de til porteføljeinvesteringer i aktier og andre værdipapirer, eller kapitaleksport og skatteflugt. Hvis de ansvarlige økonomer i stedet indbyggede en aktieeffekt af rentefald, eller i det mindste ikke antog, at lavere rente automatisk fører til højere investeringer, kunne det være modellerne kunne ramme en smule bedre. Da finansministeriet vil være ganske sikkert på effekterne, før det indlemmer dem i modellerne, sker det nok ikke. Ikke mærkeligt, at man så ofte rammer ved siden af. I dag med negativ rente er der i høj grad brug for revision af antagelsen om lav rente – større investeringer.

I BNP drejer det sig om varer og tjenesteydelser, men i BNI, bruttonationalindkomsten, er der tale om at måle kapitalrelaterede overførsler til og fra udlandet. Selv med den nylige revision, vil det tage tid at inkludere dem i modellerne! Så man kan frygte, at de forbliver gemt bort i sidestatistikker. Normalt bruger modellerne i øvrigt BNP og ikke BNI.

På trods af alle de indbyggede mangler (finanssektoren, vanskeligheden ved at inkorporere prisændringer, produktivitetsændringers effekt, forholdet over for udlandet, osv.), der er påpeget flere gange i dette paper, lader mainstream økonomer og finansministeriet, som om der blot er tale om trivielle afvigelser, således at modellerne kan køre, som de plejer, efter et par verbale knæbøjninger for 'usikkerhed' og 'imperfektion'. Når nye modelresultater kommer ud i offentligheden, bruges de lige pludselig som nærmest sikre.

Kritikken hagler ned

BNP måler det forkerte og har for megen magt

Som Lorenzo Fioramonti (2013) redegør for, er det fristende at have ét tal for, om økonomien går skidt eller godt, nemlig en procentvis vækst i BNP i procent, som med et snuptag kan sammenlignes med andre lande og rangordne dem. Det er så fristende, at de fleste undlader at bekymre sig så meget over, hvad målingen faktisk er baseret på. Hvad er talmaterialet? Når først tallene er offentliggjort, bruges de uden videre. Økonomien anses for at være i god

gænge, hvis væksten er mere end de 2%, der synes at være det magiske tal for vestlige økonomier for tiden, mens mindre end 7% i Kina ser problematisk ud.

BNP er blevet et magtinstrument, og det indgår direkte i f.eks. EU's Vækst- og Stabilitetspagt, hvor mål for tilladelig gæld og statsunderskud sættes i relation til BNP. Det gør inflationsmålene også. Kort sagt: BNP er centralt. Ligesom en masse budgetmål opstilles i forhold til BNP: udviklingsbistand, forskning og militærudgifter.

Det er tilsvarende blevet moderne at kritisere BNP netop for at være for magtfuldt og sætte menneskelige interesser over styr i et åndløst og åndeløst jagt efter vækst. Venstreorienterede, der ellers plejer at kritisere profitmotivet, er også med på det hold uden at indse, at jagten på vækst i BNP er et andet udtryk for den kapitalistiske drift efter akkumulation.

Kritikken af BNP er international og har ført til den omtalte kommission, Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, nedsat af Nicolas Sarkozy. Denne kommissions lederskab bestod ud over nobelpristager i økonomi, Joseph Stiglitz, af – ligeledes – nobelpristager og velfærdsøkonom, Amartya Sen, samt den fremtrædende franske økonom Jean-Paul Fitoussi. De ligger vel på venstre side af, men dog forankret i mainstream økonomien. En vigtig overordnet anbefaling fra kommissionen var at skifte vægten fra at måle økonomisk produktion til at måle folks velvære (well-being). Et af de mål, der skulle lægges ind, er miljømæssig bæredygtighed (Stiglitz et al. 2009).

Kritikken af de empiriske makroøkonomiske modeller

Herhjemme har ikke mindst Enhedslisten kritiseret 'den politiske regnemaskine', dvs. finansministeriets modelberegninger og hvordan de præger den førte politik (Enhedslistens økonomiske sekretariat 2018, p. 6). Bogen Den politiske regnemaskine påpeger, at der er asymmetri mellem på den ene side den måde, hvorpå finansministeriet beregner, at evt. topskattelettelser påvirker de i forvejen bedrestillede villighed til at arbejde mere, hvor det sidste blod trækkes ud af en gammel undersøgelse fra 1996. Og på den anden side den måde hvorpå 'regnemaskinen' behandler nedsættelsen af dagpenge og kontanthjælp, der antages at have positiv effekt på selvsamme arbejdsudbud. De rige skal have mere, de fattige mindre for at have incitament til at arbejde mere!

Derudover kritiserer bogen, at der ikke beregnes positive effekter af bedre børnehaver, skoler, hospitaler, selvom det er åbenlyst og endog dokumenteret, at uden en velfungerende offentlig sektor fungerer den private ikke. Uden tvivl er det sidste rigtigt, og måske kan man finde tal og koefficienter for det (eksempelvis, at når udgifterne til børnehaver og dagpleje stiger med x %, så vil det påvirke arbejdsudbuddet med y %), men det er vigtigt at holde sig for øje, at der er forskel på, hvordan økonomien gestalter sig på overfladen og dens grundlæggende kapitalistiske mekanismer.

Professor emeritus Jesper Jespersen er en gammelkending i kritikken af 'neoliberal' vækstøkonomi og modeller, der foregøgl at markedet vil stræbe efter ligevægt og sikre fuld beskæftigelse, hvis det ikke forstyrres, og at statens budgetter skal holdes i balance. F.eks. kan der udmærket være forskel på privat opsparing og private investeringer, blandt andet kan sådan noget som tvungen pensionsopsparing kile sig ind (Jespersen 2019, s. 97).

Katarina Juselius, professor emerita fra Københavns universitet, kritiserer den manglende empiriske evidens i modellerne og finansmarkedernes beskedne rolle i dem. Hun viser så, at hvis man kigger på den udvikling, inklusive kriser, der har fundet sted siden 'dereguleringen' i halvfjerdsene, skyldes den i høj grad en vildtvoksende finanssektor.

Med hensyn til BNP som en realistisk repræsentation af økonomisk værdiskabelse, er ovennævnte 'postkeynesianske'⁸ personer og grupper forbløffende ukritiske. De mener enten, at mere skulle være med i BNP, eller de kritiserer vækst som et mål, evt. fordi målet skulle være et helt andet, men de retter ikke kritikken imod, at det der vækster er forkert opgjort.

To slags kritik

Nedenstående giver et resumé af forskellige indvendinger mod BNP og modellerne i den offentlige debat, klassificeret som enten kritik af, at de målinger og metodologier, der bruges, ikke måler det de foregiver, eller som kritik af BNP's ensidige økonomiske fokus. Det er især i sidstnævnte gruppe, at de danske kritikere placerer sig. Kritikken af BNP og modellerne kan deles i: 1) kritik af de økonomiske aspekter, målinger, metoder og evt. teori, 1) velfærdsargumenter og bæredygtighed.

To typer kritik af BNP og modeller bygget på det

BNP og økonomien et metodologien

- Afhængig af gode statistikker, der ofte ikke forefindes og derfor estimeres
- Kapitalmarkederne og finanssektoren ikke inkluderet undtagen som servicesektorer
- Produktivitetsændringer måles ikke, i stedet tages kvantiteter som udtryk for vækst, men de tager ikke hensyn til kvalitetsforbedringer
- BNP og afledte modeller er dårlige til forudsigelser
- BNP bruges langt ud over, hvad det kan holde til, når man tager de metodologiske svagheder i betragtning
- Det hverken forudsiger eller reflekterer strukturelle ændringer i økonomien – eller kriser
- Vækst måler ikke fordelingen – der kan således være vækst og stigende fattigdom – og gennemsnitsindkomsten siger ikke meget
- Produktivitetsudviklingen indgår ikke korrekt, det kan føre til overvurdering af BNP.

BNP og velfærd

- BNP fokuserer udelukkende økonomisk og ikke på, hvad der er vigtigt for folks velfærd ("lykke") eller indikatorer for velfærd, undervisning, sundhed osv. (findes til gengæld i FN's indeks for menneskelig udvikling)
- Økonomisk vækst bliver et mål i sig selv
- Skulle inkludere humankapital, husholdningsarbejde osv.
- Den offentlige sektors effekt på økonomien er ikke målt godt nok⁹
- Det tæller aktiviteter, der skyldes negative begivenheder, som noget positivt (ambulancekørsel efter bilulykke)
- Det skulle tage højde for miljø- og klimaskader og andre fænomener, der faktisk trækker fra økonomiens potentiale
- Skulle inkludere ressourceperspektivet med henblik på fremtidige generationers velvære, dvs. langsigtet bæredygtighed.

ANDEN DEL: MARXISTISK TEORI OG DET ØKONOMISKE KREDSLØB

BNP-målingerne og de økonomiske modeller diskuteret i første del er baseret på nationalstaten. Hvis vi nu går over til Marx for at se, hvordan han belyser de diskuterede problematikker, så tænkte han for det første ikke eksplicit i nationalstater eller lukkede økonomier. Eller rettere: han nåede som bekendt ikke at integrere staten (samt verdenshandlen) som begreb og udfoldet eksistens i sin økonomiske teori. Staten spillede jo i øvrigt også en mere beskedne rolle i den daglige økonomi dengang før velfærdsstaten. Uanset hvad giver talen om samfundets værdiprodukt så udmærket mening i en marxistisk-økonomisk forståelse.

Simpel reproduktion og akkumulation – en slags Marxsk input-output model

Sammenhængen mellem konsum og investering indgår også i Marx's værk. Hvis vi oversætter BNP anvendelsen på $C + I$ til simpel marxistisk tankegang, er C = arbejdernes og kapitalisternes umiddelbare konsum og I kommer fra den geninvesterede merværdi. Som sådan er der ikke tale om opsparring, hvis vi taler om maskinproduktion, der blot erstatter det gamle materiel. Men hvis der er nyinvesteringer, akkumulation, skal en del af merværdien bruges til udvidelse.

Marx ser i bind 2 af Kapitalen på forholdet mellem sektorer, der producerer konsumgoder og investeringsgoder. De producerede konsumgoder må være tilstrækkelige til at dække konsumbehovet for dem, der arbejder med at producere investeringsgoder, mens investeringsgodeindustrien også skal tilfredsstille konsumgodeindustriens behov for maskiner og råstoffer. Hvis der ikke sker nogen udvidelse af produktionen, taler Marx om simpel reproduktion. Med andre ord, før værdiproduktet som sådant øges, må konsumbehovet tilfredsstilles, og råvarer og hjælpestoffer må produceres i fornødent omfang, ligesom det nedslidte kapitalapparat må erstattes. Der er ikke som sådan brug for nogen finansiel opsparring. Det er der kun, hvis produktionen udvides, og forskellige typer kapitalister må låne til hinanden for at få kabalen til at gå op. Naturligvis er verden nu en helt anden og lån og pengemarkeder en fast bestanddel af den økonomiske virkelighed.

Hvem skaber værdi og hvem går den til

Definitionen af nationalproduktet som den samlede årlige værdiskabelse passer som fod i hose til Marx's tale om den samlede nyværdi, der hos ham blev delt i merværdiproduktionen plus den nyproducerede værdi, der svarer til arbejdskraftens reproduktionsomkostninger.

Til gengæld mente Marx ikke, at alle arbejdere var produktive, også selvom de per analogi var udbyttede. Kriteriet for Marx var, om arbejdet var kapitalproduktivt, dvs. producerede merværdi, der indgik i den videre kapitalproces. Det arbejde, der bliver betalt ud af merværdien eller som producerer en tjeneste, der konsumeres direkte på produktionsstedet,

⁸ Postkeynesianere' bruges her bredt om økonomer, der identificerer sig med en version af Keynes, der betoner uligevægt i økonomien, usikkerhed i forudsigelser og finansmarkedernes destabiliserende effekt.

⁹ Der er nogle partielle forsøg i gang på at måle ændringer i output i forhold til et givet input i den offentlige sektor, f.eks. i sundhedsvæsenet og undervisningssektoren (se Petersen 2016). Det sker dog ved nogle outputmålinger, der er svære at putte på pengeformel.

er ikke produktivt. Pointen er, at i mainstream økonomi laves denne sondring ikke. Alt arbejde, hvis resultat sælges direkte eller indirekte, indregnes som 'produktivt', således også offentlige tjenesteydelser, der ikke sælges og købes på markedet (bortset fra at noget sådant forsøges gennem udliciteringer og privatiseringer af sådanne ydelser, hvor staten bliver kunde i en andens butik for det den leverede tidligere). Som vi så, medregnes offentligt ansattes output til inputprisen i form af lønninger osv. Her bliver arbejde, produkt og arbejdskraft sat lige – det er ingen merværdi.

Hvis man vil opstille et samlet udtryk for produktivt og uproduktivt arbejde hos Marx, må man først erkende, at det første producerer den værdi, det uproduktive arbejde er lønnet af. Det arbejde kan være højt nyttigt, såsom undervisning, men for Marx er det kun dem, der producerer merværdi, der er egentligt produktive. Hvor grænsen går, er til debat i marxistiske kredse.

Den teoretiske sondring mellem produktivt og uproduktivt arbejde lader sig ikke uden videre oversætte empirisk, hvilket også for en marxist vanskeliggør målingen af værdiproduktet. Men så længe man ikke tæller en værdiskabelse to gange, både i produktionsleddet og konsumtionsleddet, kan man undgå de værste fælder. Regnes værdien i produktionen, er der ikke ekstra værdi i konsumtionen, som moderne managementguru'er ellers godt kan lide at bilde os ind. De taler gerne om at skabe værdi eller endog merværdi for kunderne. Argumentet bruges nu uvægerligt til at kræve en lidt højere pris.

Distributionsarbejde indeholder både transport og handelsformidling af enhver art, inklusive marketing og reklame. De fleste marxister mener – på grundlag af en direkte udtalelse af Marx i Teorien om Merværdien - at transportarbejdere er produktive, de ændrer varen, nemlig dens geografiske destination som forskellig fra dens produktionssted. Andre marxister ser dem som aflønnede ud af den merværdi der er skabt, de er blot en omkostning. Konklusionen på den diskussion er i mine øjne ikke givet på forhånd. Har en vare kun et marked et andet sted end produktionsstedet, og kan forbrugsstedet ikke selv producere den, ja, så er transporten en del af værdiskabelsen. Ellers ikke.

Marx redegør for, at merværdiproduktionen er nyværdiens 'rå' overskud over arbejdskraftens værdi. Merværdien bruges af virksomheden/kapitalejerne til at betale renter, jordleje, selskabs- og andre skatter pålagt virksomheder samt lønninger til administrationen og 'uproduktive arbejdere'. I virksomheder opgøres alle lønninger som omkostninger, der trækkes fra indtægterne, så de har ikke selv et klart begreb om den merværdi de skaber. Under alle omstændigheder fremkommer det virksomhederne selv forstår som profit ved fratrækning af også andre omkostninger til råvarer osv., finansielle udgifter og skatteposter. Både brutto- og nettoprofitterne er dermed meget mindre end merværdien. Merværdien hos Marx indeholder ikke afskrivninger, der svarer til pro rata overførslen af værdien af det faste kapitalapparat, i daglig tale nedslidning. Afskrivninger svarer ikke til noget nyproduceret, men er en opsparing, der skal sikre finansieringen af erstatningsmateriellet, når den afskrevne maskine skal erstattes. At der er alle mulige vanskeligheder ved at måle

¹⁰ En industrivare fra Kina skal - for at være konkurrencedygtig i lad os sige Danmark - lande her til en lavere samlet pris med transport end den tilsvarende danske vare kan produceres til. Den bliver ingenlunde mere værd i sig selv af at blive transporteret. Hele udviklingen i globaliseret produktion er jo også baseret på en stadig billiggørelse af transporten. Vi taler ikke klima her.

nedslidningen, er noget andet.

Med hensyn til merværdien er der også det forhold at tage i betragtning, at den ikke ses som sådan, men udtrykkes i profitter. Det er bekendt, at Marx taler om skabelse af en gennemsnitlig profitråde, hvor moderne marxister så kan skændes om, om han mente, den ville udbredes til hele den kapitalistiske verden eller være bundet til en nationalstat eller en anden veldefineret geografisk-institutionel enhed. Den gennemsnitlige profitråde, der måles som merværdi i forhold til summen af investeret konstant kapital (råmaterialer og maskiner etc.) og arbejdskraft, dannes ved at mere kapitalintensive virksomheder får tilført værdi fra de mere arbejdsintensive. Det sker gennem usynlige værdioverførsler mellem kapitaler. Det kan lade sig gøre netop ved, at de mere kapitalintensive virksomheder har en fordel frem for de mere arbejdsintensive og kan få mere for deres varer end deres eget værdiprodukt. Til gengæld belønnes de arbejdsintensive ikke korrekt i forhold til det investerede arbejde. Det er også det fænomen, der driver produktivitetsudviklingen fremad, hvor alle virksomheder investerer i mere og mere fast kapital, teknologi osv.

Bruttoprofitten minus afskrivninger vil på det aggregerede niveau være den samme som merværdien (inden for den givne afgrænsning).

BNP, som det måles, indeholder afskrivninger. Hvis vi prøver at finde et udtryk for merværdien i BNP-opgørelser, så er den totale merværdi = totalproduktets salgsværdi - udgifter til råvarer og halvfabrikata - afskrivninger - arbejdslønninger. For at finde nettoprofitten trækkes så skatter og rentebetaling og andre finansposter fra. For den enkelte virksomhed indeholder bruttoprofitten (EBITDA, earnings before interest, taxes, depreciation and amortization) afskrivninger, hvorimod merværdien = EBIT, altså earnings before interest and taxes (dvs. før man trækker renter og skatter fra, men efter at have renset for afskrivninger). På den måde kan man se på metodiske og begrebsmæssige afvigelser mellem Marx's begreber og BNP's og prøve at se, om man ved at opstille BNP-opgørelser på en anden måde kan få et bedre billede af det nyskabte produkt.

Modellen nedenfor er et forsøg på at konstruere en marxistisk model over værdiskabelsen og dens brug og derefter på, hvordan værdiproduktet ser ud efter omfordeling. Den er inspireret af Shaikh og Tonaks bog (1994), der diskuteres nærmere nedenfor.

Figur 1: Værdiskabelsen og primært brug

<p>Produktivt arbejde: Arbejdskraftens værdi (evt. justeret med en del af den udenlandske merværdi)</p> <p>Anvendelse:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Familiens forbrug, inkl. uaflønt husarbejde • Opsparing • Husleje • Skatter • Betalinger på gæld og realkredit 	<p>Produktivt arbejde: Merværdi (indenlandsk)</p> <p>Anvendelse:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Finansielle udgifter • Uproduktivt lønnet arbejde • Skatter • Nyinvesteringer og opkøb • Lønninger til direktører etc. • Forskning & udvikling • Uproduktive aktiviteter som markedsføring • Bygninger, husleje 	<p>Merværdi (skabt i udlandet)</p> <p>Anvendelse:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Overførsler af profit til Hq el. udenlandske datterselskaber • Handelsudgifter • Lokal ekspansion • Markedsføring • Evt. bedre aflønning af arbejdere i hjemlandet • Kapitalflugt/skattely
---	---	---

Figur 2: Omfordeling mellem økonomiske kategorier

<p>Arbejdere (produktive og uproduktive)</p> <p>Lønninger + får del i:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Regeringens konsum • Direkte overførsler <p>Giver til:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Jordejere • Banker 	<p>Virksomheder (produktive og uproduktive)</p> <p>Lønninger til ledende lag og bestyrelse + får del i statslige udgifter gennem subsidier og dedikeret køb</p> <p>Bruttoprofit går til:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Regeringens konsum via skatter • Jordejere • Finansinstitutter og andre økonomiske sektorer • Nettoprofit: • Nyinvesteringer (andre kapitalister) • Aktionærer 	<p>Offentlige sektor</p> <p>Aflønner: Regeringsapparatet</p> <p>Køber:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Militært udstyr • Militære udgifter • Udgifter i forb. med statssuveræniteten • Investeringer i infrastruktur <p>Yder:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Overførselsindkomst • Subsidier • Offentligt konsum: <ul style="list-style-type: none"> - Individuelt - Kollektivt
--	--	--

Finanssektoren er både et led i formidlingen af den løbende produktion og med til at skabe nye aktiver (og passiver), beholdningsstørrelser og ikke strømme som overstående, men den tjener naturligvis penge og indgår i fordelingsøjlerne. Ovenfor er de vigtigste kategorier anført, også dem, der nettes ud i de officielle regnskaber.

Marxistiske BNP-modeller

Forsøg på at måle et lands værdiprodukt ud fra marxistiske kategorier, hvor de foreliggende statistikker samtidig kan bruges, skal gennemgås i det følgende.

De går vejen over en kritik af det eksisterende mål: BNP-opgørelser forveksler brugsværdier og bytteværdier, det ene bruges som stand-in for det andet. Ikke mindst er der forskel på forståelsen og behandlingen af produktivitetsforbedringer. Standard teori mener, at blot der er en større produktion, så stiger værdien, stik imod den grundlæggende indsigt fra Marx, at det er tiden det tager arbejdskraften at producere en given vare, der er målet for dens værdi (indeholdende hele produktionskæden af 'tid'). F.eks. bør en computer uanset hvor mange gigabytes dens hukommelse har, ligeledes værdimåles ud fra den tid det tager at producere den, selvom det kan være svært, når man tænker på, hvor mange processer, der indgår. Et andet problem opstår, når man skal vurdere en gammel computer, der sådan set stadig kan tjene sit formål, men som ikke er nær så effektiv som en ny computer, der kan yde det samme eller mere billigere. Det vil gå ud over værdisætningen også af en nyproduceret computer af gammel model. Marx kalder fænomenet for 'moralisk nedslidning'. Man kan alene fra dette eksempel se, at pris og værdi 'falder fra hinanden'.

Mainstream økonomi skelner ikke mellem pris og værdi på den marx'ske måde. Som set i første del tilnærmer den sig den samme problematik ved at beskæftige sig med 'reale' størrelser eller faste priser for et bestemt fysisk indhold. Men 'reale størrelser' implicerer en forestilling om uforandret værdi over tid af den samme vare, omend termen 'værdi' helst ikke bruges, når disse skoler tænker teoretisk, og det selvom de taler om BNP som det samlede værdiprodukt i samfundet.

Men først og fremmest indeholder den marxistiske tilgang et opgør med illusionen om at tælle varer og tjenesteydelser som ting ganget med pris. Og i virkeligheden baseres de almindelige BNP-opgørelser da heller ikke på en sådan 'bean counting' som man siger på engelsk, men på den samlede omsætning og prisstatistikker.

Marxister kritiseres ofte for at koncentrere sig om tolkning af Marx og ikke at yde empirisk arbejde, der kan bevise, og ikke blot argumentere for, at f.eks. profitraten falder, bare fordi det må den logisk set gøre, hvis værdien af kapitalapparatet stiger i forhold til den anvendte arbejdskraft. Men arbejdet vanskeliggøres af, at der ikke er mange universitetsøkonomer, der behersker mainstream økonomi samtidig med at deres egen økonomiforståelse bygger på Marx's grundbegreber, blandt andet fordi mainstream med næb og klør forsvarer sine egne, og marxistiske økonomer henvises til de mindre ressourcerstærke og prestigøse universiteter. Der er dog nogle få, ofte ældre økonomer, der arbejder med at skabe modeller, der kan

bruges empirisk.¹¹

Nedenfor skal to omfattende forsøg på at måle det samfundsmæssige værdiprodukt og dets interrelationer 'per marxistisk' gennemgås.

Shaikh og Tonak

Shaikh og Tonak (1994) er banebrydende i forsøget på at se, hvordan Marx's kategorier hænger sammen med de faktiske opgørelser af nationalproduktet, og det i USA. Dertil bruger de National Income and Product Accounts (NIPA) udgivet af Bureau of Economic Analysis (BEA). Det er jo således, at marxister ikke har sine egne data, men må bruge dem, der indsamles på landsplan i store databaser, som man skal have institutionel adgang til. Deres bidrag er så at bearbejde eller tweeke statistikkerne ud fra deres marxistiske teoretiske begreber.

Målet er at se, om tallene oversat til marxistiske kategorier kan fremkalde sondringen produktivt/uproduktivt arbejde, om proportionerne mellem de to kategorier ændrer sig over tid, om profitraten falder, selvom profitmassen eller merværdimassen stiger, og om der er brud i forløbene, der forklarer ellers svært forståelige udviklinger eller kombinationer af tendenser. Data dækker 1948 – 1989.

Ved at analysere NIPA tal og kategorier og interpolere med andre tal for at estimere vigtige fænomener såsom uproduktive arbejdere finder de frem til en form for totalværdiprodukt, som de sammenligner med det offentliggjorte BNP.

Derefter prøver de at finde den samlede merværdi. Det gør de ved at lægge de elementer hvori merværdien deler sig sammen. Formålet er at se, om merværdiraten stiger over tid. De viser meget detaljeret, hvordan de gør det, og hvordan de ræsonnerer.

De finder, at uproduktivt arbejde steg og produktivt arbejde faldt over perioden målt i arbejdstid, men ikke mindst interessant er, at lige omkring 1973 begyndte produktivt arbejde at blive bedre aflønnet end uproduktivt, en tendens der fortsatte over resten af den studerede periode. Til uproduktive arbejdere hører naturligvis ikke i disse opgørelser de højere kategorier af arbejdsstyrken såsom direktører og den slags, der som kapitalejere er direkte konsumenter af merværdi og ofte får del i udbyttet, men udelukkende arbejdere og ansatte, hvis lønninger søges holdt nede for at få profitten til at stige.

Merværdien og produktiviteten er steget mere i USA i perioden, end man får indtryk af ved at læse de konventionelle økonomiske statistikker og opgørelser.

For at finde produktivitetens udvikling bruger Shaikh & Tonak totalproduktet (ikke kun nyværdi men også værdien indeholdt i de brugte produktionsmidler) divideret med de samlede antal arbejdstimer af produktive arbejdere. Endvidere holder Shaikh & Tonak enhedsværdierne af outputtet konstante (deres forestilling om konstante dollar afviger ikke

¹¹ Også postkeynesianere klager over udelukkelse fra undervisningsjob på gode universiteter.

fra gængse metoder).

Den gængse produktivitetmåling gælder alle arbejdere, produktive som uproduktive. Ikke overraskende begynder derfor den tilsvarende produktivitetens udvikling at løje af på det tidspunkt, hvor det uproduktive arbejde bliver stadig mere dominerende, omkring 1973. Det implicerer, at det indirekte bidrag, som uproduktivt arbejde yder i forhold til at hæve produktiviteten af de produktive arbejdere, ikke svarer til de stadig flere uproduktive arbejdere. Det vil sige, at selvom de produktive arbejdere knokler, vil produktiviteten se ud til at falde, hvis man gør som i konventionelle opgørelser og deler produktet med den samlede arbejdsmængde fra både produktive og uproduktive arbejdere. I 1973 steg priserne på råvareinputs, ikke mindst på olie. Det satte en dæmper på aktiviteten, ikke lige Shaikh & Tonak's begrundelse, men den mest logiske. (Shaikh & Tonak 1994, s. 221-222).

I gennemgangen af andre forsøg på at estimere udbytningen osv. påpeger Shaikh & Tonak, at merværdien indeholder alt overskuddet ud over produktive arbejderes løn, dvs. ikke bare uproduktive arbejderes løn men også de materialer, udstyr og bygninger, der investeres i. Da der indgår produktivt arbejde i byggeriet, og det nødvendigt at foretage et analysearbejde, som kun kan klares af input-outputmodeller.

Shaikh & Tonak er mere generøse med hensyn til hvad der er produktivt, end det måske er strengt nødvendigt. De to økonomer accepterer, at formidlingssektorer for varerne (handelsmarginerne) er del af den primære sektor, altså produktive, hvorimod bygningsleje og finans er sekundære sektorer, der lever af overførsel. Det er rigtigt, at der er en forskel mellem de to. Thi handelssektorerne køber produktet af producenterne til en producentpris og lægger deres egen margin til. Således behandler de også 'handelssektoren', når det drejer sig om handel med udlandet (Shaikh & Tonak 1994, s. 67). At en del af det så i virkeligheden er en ex ante værdioverførsel, ikke værdiskabelse, er en anden ting. Andre sektorer er ikke direkte med til at realisere varerne, men er rene mere eller mindre relevante udgifter.

De to forfattere skelner mellem udbytningsgrad og merværdirate. Den første refererer til den arbejdstid det tager at reproducere arbejderne, produktive og uproduktive, relativt til den overskudsarbejdstid de leverer, mens merværdiraten måles udelukkende på produktive arbejdere. Ved at finde et mål for de totale timer arbejdet af henholdsvis produktive og uproduktive arbejdere samt deres respektive lønninger og de produktive arbejderes udbytningsgrad, her sat lig med merværdiraten, kan de 'løse' ligningen for udbytningen af uproduktive arbejdere. De relative lønninger er blevet lavere for de uproduktive arbejdere, derfor bliver resultatet, at de også er de mest udbyttede (Shaikh & Tonak 1994, s. 129-131). Det er måske ikke så overraskende, for i og med at de ikke skaber merværdi, er de jo en blot og bar udgift. Tænk rengøringselskaber, hvor der så sandelig også sker udbytning. Regnestykket er måske tvivlsomt, for det forudsætter, at de uproduktive arbejdere leverer et overskud, og det gør de kun ved at deres arbejdsgivere får mere for deres – direkte – servicearbejde, end de betaler. Men de producerer ikke værdi som sådan i form af et produkt, hvis pris kan variere fra dets værdi. I virkeligheden opstilles blot en sammenligning mellem de to gruppers lønninger i forhold til deres arbejdstid.

Med hensyn til spørgsmålet om værdier versus produktionspriser (priser, der fremkommer efter at profitraten er udlignet, dvs. at arbejdsintensive industrier overfører værdi til uproduktive) har Shaikh & Tonak et bud på det også. De taler dog ikke om

produktionspriser (production prices), men om producentpriser (producer prices). De går ud fra arbejdsværdien per outputenhed. De ser først på den tid, der går til at producere outputtet, både det direkte og det indirekte, og oversætter det så til arbejdsværdi per outputenhed. Dernæst ser de på producentpriserne for det samme enhedsoutput. Det betyder vel, at hvis der f.eks. går 4 timer i sidste led til at producere varer, hvis samlede producentpris er 8, så er forholdet $\frac{1}{2}$ mellem det direkte og indirekte input. Hvis der er en afvigelse mellem de forskellige ledes salgspriser og dette forhold, viser det forskellige marginer i handelsleddet eller forskelligt kapitalinput, der også bør renses for handelsopskrivninger.

Shaikh & Tonak finder, at afvigelsen mellem arbejdsværdiudtrykket og prisudtrykket ikke er særlig stort i praksis (Shaikh & Tonak 1994: s. 80-81).¹² På den anden side illustrerer deres eksempel intet om produktionspriser og værdier, hvor nogle varer bliver relativt afvigende i pris i forhold til arbejdsinputtet pga. at deres relation til kapitalapparatet er forskelligt, eller de antager at det er et mindre problem. Derimod viser de noget om markedspriser vs. producentpriser på grund af at førstnævnte indeholder alle de 'uproduktive' mellemlid, som selvfølgelig kan erobre en større margin, end det var meningen.

Når man ser på publicerede data vil summen af merværdierne produceret af flere sektorer analyseret for sig være forskellig fra deres aggregering. Der er to fænomener. Når standardøkonomi betragter hus/jordleje som et input, der deles i arbejds lønninger og profit, er der vitterlig tale om en del af merværdien, derfor skal der rettelig korrigeres for det. Sektormerværdirater kan også være lavere end den overordnede pga. værdioverførsler, der registreres som omkostninger. Læg til disse forhold upræcise eller divergerende statistikker for de samme fænomener. Alt i alt må man dog konkludere, at merværdien er meget større end gængse opgørelser over den (se Shaikh & Tonak 1994: s. 171).

Det mærkelige er, at Shaikh & Tonak ikke sætter spørgsmålstegn ved, hvordan almindelige opgørelser konstruerer faste priser. Ejheller har de noget særlig interessant at sige om kapitalapparatets rolle, hverken råvarer, halvfabrikata, hjælpestoffer eller fast kapital.

Shaikh og Tonak konkluderer efter deres bearbejdning af de relevante tal, at "alle disse resultater bekræfter vores grundlæggende antagelse om, at den teoretiske forskel mellem marxiansk¹³ og ortodoks økonomisk analyse reflekteres i et fundamentalt forskelligt empirisk billede af den kapitalistiske virkelighed." (1994: s. 151).

Den britiske økonom, Simon Mohun (2005), diskuterer Shaikh & Tonaks estimer for produktivt og uproduktivt arbejde i servicesektoren og finder, at de overvurderer den variable kapital i uproduktive sektorer. Ved hjælp af andre metoder beregner han, at produktive arbejderes lønninger i de forskellige sektorer også er overvurderet af Shaikh & Tonak. Derfor konkluderer Mohun, at Shaikh & Tonak undervurderer merværdiraten. Derimod kommer Mohun ud med en større andel produktive arbejdere i forhold til alle arbejdere end Shaikh & Tonak. Dette illustrerer til fulde, hvor svært det er at analysere data, der er opbygget ud fra andre teoretiske forestillinger.

¹² Teksten og matematikken er svære at forstå

¹³ 'Marxiansk' bruges ofte i stedet for 'marxistisk' for at indikere Marx's udviklede økonomiske teori, men det er ikke en term, der har vundet videre udbredelse.

Victor Kasper

Kasper (2002) går den modsatte vej af Shaikh & Tonakh og prøver at rekonstruere værdiproduktet (den primære fordeling) fra bunden. Det gør han ved at opstille en computermodel over de marxistiske kategorier, variabel kapital, merværdi og samlet værdiproduktion og se på, hvordan de hænger sammen med forskellige hypoteser om ændring i arbejdsproduktiviteten og intensiteten. De spørgsmål Kasper gerne vil have svar på, relaterer til kapitel 15 af Kapitalens 1. Bog (kapitel 17 i den engelske Penguin-udgave). Hans datakilde er den samme som Shaikh & Tonak's, og han prøver at replicere det totale værdiprodukt til sammenligning med NIPA BNP.

Et af diskussionspunkterne blandt moderne marxister er, om værdiproduktet blot er en funktion af antal arbejdstimer. Der findes ligefrem en teori, TSSI ('temporal single-system interpretation'), der regner 'arbejdspenge' ud, MELT ('monetary expression of labour time').¹⁴ Det vil sige, at man tager et estimat over det samlede værdiprodukt og dividerer med et relevant udtryk for den samlede arbejdstid og derfra konkluderer, hvor meget værdi der produceres i en time. Derfra kan man så gå omvendt til værks og slutte fra MELT til arbejdstimer. I princippet skal kun nyværdien indgå.

Det drejer sig ikke om arbejds løn men den gennemsnitlige værdi produceret i en time. Her bliver problemet det førnævnte, om der er direkte empirisk proportionalitet mellem arbejdstid, værdiprodukt og markedspriser, og hvordan skille relevante og ikke-relevante ændringer ud, når man måler? Blandt de relevante hører jo produktivtændringer, der faktisk ændrer værdiproduktet produceret i en time. Prisændringer følger ikke nødvendigvis med produktivtændringer i det virkelige liv. Man må derfor have en idé om det samlede produkts værdimål som andet end tautologisk (arbejdstid = værdi produceret). Marx forstod guld som sammenligneligt værdimål og ækvivalent for varernes værdi, men gav sig ikke i kast med at regne værdiproduktet i samfundet ud fra de samlede varers guld værdi.

I stedet for at bruge markedspriser, går Kasper tilbage til det helt generelle værdimål. Derfor, hvis den nødvendige arbejdstid falder i guldproduktionen, men tiden til at reproducere andre goder er den samme, vil deres relative guld værdi stige og værdien af guld falde. I forlængelse af det fastholder Kasper guld og dets prisudtryk i en monetær størrelse som indikator for den producerede værdi. Derfor sætter han de to sammen, det monetære udtryk for guld (i dollar) og et værdiudtryk for den arbejdstid, der går til at producere en unse guld (31,5 gram).

Men nødvendig arbejdstid relaterer sig i sidste ende til arbejdskraftens reproduktionsomkostninger. Hver arbejdstime kan deles i arbejdskraftens værdi (reproduktionsomkostninger) og merværdi, og det er det han bruger i modsætning til MELT, hvor man jo blot bruger de forhåndenværende priser og dermed ikke kan sige, hvad ændringer over tid skyldes.

¹⁴ Den mest kendte eksponent for TSSI og MELT er Andrew Kliman. TSSI er udviklet for at forsvare Marx mod de kritikere af både borgerlig-økonomisk og marxistisk observans, der mener, at profitraternes udligning betyder, at logikken bag priser ikke længere er den underliggende værdien. Derfor konkluderer kritikerne, at ikke kun arbejde skaber værdi, og at Marx' teori falder fra hinanden. Problematikken er kendt som 'transformationsproblemet'.

En indvending mod Kaspers tilgang er, at guld ikke har nogen monetær rolle. Det er rigtigt, men det er ikke det samme som at sige, at det ikke har nogen værdirolle, selvom også guldproduktionsforholdene har ændret sig drastisk over årene, bl.a. er det jo minedrift, hvor man ofte ser en 'rente' på grund af ejermonopol. Men der er faktisk masser af guldproduktion i verden. Kasper tager gennemsnitsmarkedsprisen som udtryk for gulds 'værdi'. Det kan nu være tvivlsomt, da gulds markedspris er stærkt influeret af dets rolle som værdiophobningsmiddel og spekulationsobjekt.

Kasper har syv input-faktorer i sin første model. Arbejdsdagens længde, arbejdsintensiteten, arbejdsproduktiviteten i nødvendige goder (i en form for fysisk indeks), pengemålet i form af dollarprisen for guld ('the reckoning name of money'), et mål for brugsværdien af den gennemsnitlige arbejders typiske konsumtion (dvs. selvfølgelig skal det igen omsættes til 'samfundsmæssigt nødvendigt arbejde'), det nødvendige arbejde i en unse guld og antallet af produktive arbejdere. På den måde kommer resultatet ud i dollartermer, samtidig med at modellen eksplicit tager højde for produktivitetsændringer.

Hans 'empiriske' model relaterer til år 2000, og han bruger Shaikh & Tonak som udgangspunkt for antallet af produktive arbejdere i den amerikanske økonomi (49 millioner). Merværdien skulle være et udkomme, men i praksis imputerer han en merværdirate på 2,44. Guld var 275 dollar per unse på det tidspunkt, i hvert fald i hans model. Derfra udregnes, hvor mange timers aflønnet arbejde det svarer til, oversat til de arbejdstimer, der faktisk kræves i guldproduktionen for en unse guld. Tal for lønninger fra Shaikh & Tonak bruges som udtryk for 'arbejdskraftens reproduktion'. Arbejdstiden er lidt over 8 timer om dagen 214 dage om året for de produktive arbejdere. Der er ikke nogen konstant kapital i første version af modellen, dvs. at hele den nyproducerede værdi konsumeres på årsbasis.

Med alt dette lykkes det Kasper at komme op med et samlet værdiprodukt, der er 15% mindre end NIPA BNP. Som grund for afvigelsen forklarer han, at den naturligvis kan skyldes både hans estimer, men også BNP's overvurdering af værdiproduktet. Det kan jo f.eks. være, at noget af værdiproduktet i BNP faktisk er overført udefra og ikke burde være med i BNP, men fordi der er så dårlige statistikker for udenlandske relationer i nationalregnskabet, undervurderes den form for overførsel. Det gælder ikke mindst for den amerikanske økonomi. Desværre er arbejdet ikke detaljeret nok til at konkludere, om det samlede værdiprodukt i den amerikanske økonomi i år 2000 svarer mere til det officielle BNP eller en sådan rekonstruktion. Dog interessant, at man ved en så enkel estimering af det produktive arbejdes værdiskabelse kan tilnærme sig det officielle BNP så nært. Problemet er, at det jo heller ikke nødvendigvis er 'rigtigt'.

Konklusion

De største mangler

Ser vi på de mest åbenlyse mangler ved BNP, er det den manglende forståelse for, hvor afhængig og dybt integreret i verdensøkonomien et land som Danmark f.eks. er. De grundlæggende makroligninger er jo bygget på den hyggelige antagelse, at landenes forhold

til udlandet udelukkende artikuleres gennem eksport og import færdige varer. Det er fjernere og fjernere fra virkeligheden. Danske virksomheder har datterselskaber og underleverandører i mange lande. Deres indtjening fra det undervurderes.

Først og fremmest er pengestrømme ikke med. Den pauvre inklusion af banksektoren er ren fiktion. Alle transaktioner går gennem penge, selvfølgelig, men derudover tjenes der penge på dem hele vejen igennem. Det er en måde at skabe en skjult omfordeling på. Det ville være godt, hvis der var flere og bedre balanceopgørelser og overblik over porteføljeinvesteringer i udlandet.

Jeg mener selv, at bankerne er uproduktive. De skaber ikke merværdi i klassisk marxistisk forstand, men har faktisk fået en overordentlig dominerende plads i styringen af økonomierne i den kapitalistiske verdensorden. De har vel også til dels en nyttig funktion i at få de kapitalistiske økonomier til at glide, hvis det er det man er efter. Heller ingen tvivl om, at de er gode til at skabe profit for sig selv. Under alle omstændigheder: netop i profitjagten er det, at de bogstavelig talt overgearer. Det har hverken BNP eller modellerne noget svar på.

Modellerne

Kritikere af modeller baseret på BNP vil måske og med god grund mene, at den marxistiske kritik i dette paper stiller sig på de borgerlige økonomers og politikeres side, dem der hele tiden hævder, at det er erhvervslivet, der skaber værdierne og giver basis for skattebetalingerne. Det er til dels rigtigt, desværre. Det betyder dog ikke, at sociale sektorer, uddannelse og sundhed, ikke påvirker produktiviteten og værdiskabelsen i de 'produktive' sektorer. Man kan da udmærket bruge modeller, der bevæger sig på den sekundære fordelings niveau og ser på dynamiske relationer mellem dem. Noget sådant er dog ikke baseret på grundteori, men på sammenhænge i fænomenernes verden. Det er rigtigt, at 'regnemaskinen' er indstillet højst ensidigt, og derfor er et modsvar med at kræve, at andre effekter regnes ind (produktivitetsstigninger tilskrevet bedre uddannelsesniveau, sundhedsforbedringer målt på færre sygedage og dermed højere produktion), rimeligt nok. Alt det er muligt, for der er uendelig mange mellemlid mellem det grundlæggende værdiprodukt og dets fordeling, udvikling og resultat. Det er bare svært at finde faste udtryk for den slags relationer, for de ændrer sig hele tiden.

Reform af BNP?

Der er i høj grad brug for gode oversigter over økonomiens helbred, virksomhedernes indtjening, afregning over for staten osv. Desværre er der så mange metodologiske underforståetheder i officielle opgørelser, at tallene ikke kommer til at sige det, man tror. BNP overvurderer uden tvivl den kapitalistiske 'sundhed' pga. mængdefikseringen. På den anden side undervurderes virksomhedernes overskud. På den måde legitimeres politikeres opfattelse af, at virksomhederne har det ringere, end de har.

Stiglitz et al. (2009) overser i deres idealistiske forslag den magt, som det konventionelle BNP har og bliver ved med at udøve, ligesom den underforståede forestilling om, at det politiske niveau skulle ville det bedste for den almindelige befolkning, er ved at smuldre. Vi synes at være tilbage i den gamle klassekamp, hvor alt går ud på at reducere den variable kapital

(produktive og uproduktive og dem helt uden for arbejdsmarkedet) størrelse.

Velfærdsmålninger er uden tvivl nyttige, men er baseret på mange antagelser og mindre på data. Det ville vel være udenforstående konsulenter eller universitetsfolk, der skulle stå for arbejdet med et velfærds- eller velvære BNP. I lyset af regeringsapparatets hang efter at styre sådanne opgaveløsninger, kan man også blive skeptisk over for de resultater, der ville komme ud af det.

Grønne regnskaber kan udarbejdes og indgå i den politiske proces. De måler ikke det, som BNP sætter sig for, men er orienteret mod politiske mål. De kan naturligvis fungere som en korrektion på, hvordan man politisk puffer til BNP-vækst, men der er indtil videre ikke tegn på, at de har den virkning, hvis de da overhovedet bliver udarbejdet.

Et marxistisk BNP?

I betragtning af det udbredte ønske om et helt andet BNP, der skulle måle 'de sande værdier' og ikke kun de økonomiske, må man vel spørge, om det er forsøget værd at definere en helt tredje version, der ikke forkaster økonomiske målinger, men bygger på andre begreber i stedet for neoklassiske. For det første må man sige, at en form for BNP er påkrævet, men man kan ikke forvente at kunne overbevise beslutningstagere om at udarbejde en version, der svarer til marxistiske kategorier.

Dernæst at i og for sig er Shaikh og Tonaks tilretning ganske fornuftig. Hvis man ved, hvilke systematiske svagheder mainstreamøkonomi og statistikerens nationalregnskaber lider under, kan man studere dem og trække fra i de kategorier hvor man ved der overvurderes og lægges til der hvor der undervurderes, og så få et resultat, der bedre viser, hvor godt det går rent kapitalistisk set. Man kan måle, om profitmassen stiger eller falder, og man kan se på investeringerne. En fare er imidlertid, at man vil have en tilbøjelighed til at lade indenlandske arbejdere være produktive, hvor de måske i virkeligheden er uproduktive, men i og med at den aktive kapital er flyttet ud og hiver store profitter hjem, kan de underholde flere uproduktive arbejdere, der ansættes på hjemmefronten, se søjle 3 i Figur 2. Man kan også analysere, om økonomien ser ud til at være holdbar.

Rent politisk er det en overordentlig vigtig debat, for det er jo det, der er kernen i Trump-revolutionen eller deglobaliseringen: bring produktive arbejdspladser hjem. I praktisk politik kender man godt forskel på produktivt og uproduktivt arbejde, i grove træk.

Derfor antager sondringen produktivt – uproduktivt arbejde faktisk stigende vigtighed, snarere end mindre. Det ser jo på overfladen ud som om de mange servicearbejdere/funktionærer sørger for, at virksomheden får det overskud den nu har. Men måske er forholdet snarere som staten, der får en del af overskuddet, og hvis 'bidrag' til nationalproduktet uretmæssigt regnes som en del af produktionen, om ikke profitskabende. Eller rettere: det drejer sig her om den sekundære fordeling, som i BNP-opgørelser ses som den eneste og primære.

Man kan i den forbindelse komme et gængst kritikpunkt i møde, når sondringen mellem produktivt og uproduktivt arbejde relanceres. Ambulancekørsel f.eks. der blot retter op på en skade, lyder kritikken, bliver også medregnet i BNP, der samler skidt og kanel. Her kan man så svare, at marxistisk set er ambulancekørsel ikke produktivt arbejde og indgår ikke i

den primære værdiskabelse.

Alt i alt har marxistisk orienterede økonomer god grund til at beskæftige sig med emnet. For vi har jo ikke vores egne statistikker, og for at finde ud af, om profitraten falder og massen stiger eller falder, om relationen mellem produktivt og uproduktivt arbejde ændrer sig, er man nødt til at genfortolke og reorganisere de officielle statistikker. Data findes ikke i ren form. I stedet for - som alt for mange også venstreorienterede gør - at bruge tallene som givne, kan indsigter i deres relation til marxistiske kategorier være ikke bare nyttigt, men nødvendigt for en bedre forståelse af de underliggende kræfter i økonomien. Om man kan lide dem eller ej.

De marxistiske øvelser er enten embryoniske eller isolerede. Shaikh og Tonaks værk er imponerende, men er så vidt vides ikke videreført. En systematisk opgørelse af et 'marxistisk BNP' ville kræve ressourcer, der ikke er der.

BNP siger da absolut noget om økonomiens forhold, hvis man analyserer det. Det siger bare ikke så meget, for i og med at finansverdenens aktivskabelse har så beskeden en rolle, går væsentlige forhold for at vurdere kapitalismens sundhed eller krisekarakter under radaren. Det er i høj grad en særskilt opgave for marxistiske økonomer at prøve at kortlægge sammenhængen mellem finansverdenen og den grundlæggende værdiskabelse.

LITTERATUR

Christophers, Brett (2013) : Banking across Boundaries: Placing Finance in Capitalism. Antipode Book Series, Wiley, Hoboken NJ.

Danmarks Statistik (2015): Statistisk krydstjek giver behov for revision af betalingsbalancen. 9. oktober 2015.

DST Analyse (2019): Production abroad has an effect on Danish GDP. 7. juni 2019.

DFS, kapitel 2: Nationalregnskabet (se også T.M. Andersen m.fl., The Danish Economy, Appendix A) (2004). URL: <http://docplayer.dk/13442909-Se-ogsaa-t-m-andersen-m-fl-the-danish-economy-appendix-a.html>. Det danske notat bygger på 12. udgave af Dornbusch, Fischer og Startz' (DFS) bog Macroeconomics, en populær lærebog.

Enhedslistens økonomiske sekretariat (2018), Den politiske regnemaskine: Rapport om finansministeriets økonomiske antagelser og deres økonomiske konsekvenser. April 2018.

Fioramonti, Lorenzo (2013): Gross Domestic Problem: The Politics behind the World's Most Powerful Number. Zed Books, London/New York.

Jespersen, Jesper (2019): Vækstøkonomi på vildspor. Jensen & Dalgaard.

Juselius, Katarina (2019): Økonomien og virkeligheden. Informations Forlag, København.

Kasper, Victor Jr. (2002): Estimating Gross Domestic Product with Surplus Value. Research in Political Economy, Volume 20, s. 121-183. Se også <http://facstaff.buffalostate.edu/kasperv/cgi-bin/pwd.pl> for hans model.

Keynes, John Maynard (1971): The General Theory of Employment, Interest and Money. Papermac 12, Macmilan St. Martin's Press, London and Basingstoke.

Marx, Karl (1971) Kapitalen 1. Bog 3 , kapitel 15. Bibliotek Rhodos, København.

Mohun, Simon (2005): On measuring the wealth of nations: the US economy, 1964-2001. Cambridge Journal of Economics, 29, s. 799-815.

Petersen, Karen Helveg (2012): DREAM on, ADAM, SMEC. Modkraft. 23. oktober 2012. URL: <http://modkraft.dk/artikel/dream-adam-smec>.

Petersen, Karen Helveg (2013): Økonomiske skoler og vækst, Modkraft. 19. juni 2013. URL: <http://modkraft.dk/artikel/konomiske-skoler-og-v-kst>.

Petersen, Karen Helveg (2016): BNP: Giver vækstbegrebet nogen mening? Modkraft, 1. juli 2016. URL: <http://www.modkraft.dk/artikel/bnp-giver-v-kstbegrebet-nogen-mening>

Petersen, Karen Helveg (2020): Centralbanker og finanskriser – hvad er op og ned? Solidaritet 20. april 2020. URL: <https://solidaritet.dk/centralbanker-og-finanskriser-hvad-er-op-og-ned/>

Shaikh, Anwar M. & E. Ahmet Tonak (1994): Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts. Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Stiglitz, Joseph, Amartya Sen & Jean-Paul Fitoussi (2009): The Measurement of Economic Performance and Social Progress Revisited: Reflections and Overview. December 2009. URL: https://www.researchgate.net/publication/278828759_The_Measurement_of_Economic_Performance_and_Social_Progress_Revisited_Reflections_and_Overview